

Sau

Atferd og velferd hos sau

NORSØK FAGINFO | NR 5/2018, ISBN: 978-82-8202-068-8

Norsk senter for økologisk landbruk

Johanssen, J. R. E. & Sørheim, K. M., NORSØK
rosann.johanssen@norsok.no kristin.sorheim@norsok.no

Naturlig atferd vil si alt det som et dyr normalt vil gjøre i det som er et naturlig sted å leve for arten. Den ideelle velferden for husdyr kan oppsummeres i det vi kaller de fem friheter: Frihet fra sult, tørst og feilernæring, frihet fra fysisk ubehag, frihet fra smerte, sykdom og skade, frihet til å utøve normal atferd og frihet fra frykt og stress. I økologisk landbruk har vi fire viktige prinsipper hvor et av prinsippene fremhever at dyr skal gis betingelser som sikrer livsutfoldelse og trivsel i samsvar med deres fysiologi og naturlige atferd. Vi bør gi dyra et liv som gjør at de trives og opplever god velferd, noe som inkluderer at de får utøve sin naturlige atferd, samt at syke/skadede dyr får riktig stell/behandling og eventuelt avlives.

Naturlig atferd

Sauer er generelt fredelige, rolige og lite aggressive dyr som er relativt enkle å håndtere. De er opprinnelig flokkdyr med et sterkt flokkinstinkt. Sauer i en flokk har synkronisert atferd, noe som vil si at de gjør ting til samme tid. I en stor flokk er det gjerne mindre familiegrupper på 8-10 dyr, ofte ei eldre søye med avkom i ulik alder. I vill tilstand vil unge værere etter hvert forlate flokken og bli med i små flokker med andre værere. Værer har gjerne en sterkere rangorden (hierarki) enn søyer. En sau har en stor motivasjon til å følge andre sauer og vil prøve å vende tilbake til flokken om

den blir skilt fra flokken. Den sterke flokkatferden kan man bruke for å lette arbeidet med flytting og sanking av sau, og man bør ta hensyn til den for å redusere stress hos dyra.

Bilde 1: Sauer som hviler sammen på innmarksbeite. Foto: Peggy Haugnes

Beiteatferd

Sauen har en kløyvd og lett rørlig overleppe og en smalere nese som gjør at den kan beite mer selektivt enn storfe. Som storfe og geit har sauen en hard muskelpute istedenfor framtenner i overkjeven. Når de velger ut spesielle planter og plantedeler går de etter lukt, smak og syn. Sauen eter mer urter enn geit, hest og storfe. I tillegg til gress og urter beiter de gjerne lauv. De velger nyskudd og planter ved tidlig utviklingsstadium fremfor stengler og bredbladet gress. De velger oftest grupper av beiteplanter i denne rekkefølgen: Urter → gress → storr og andre halvgress → lyng, busker og trær. Alder, læring og rase spiller en viss rolle for plantevalget, men beiteintensitet, næringsbehov,

botanisk sammensetning og utviklingsstadium på plantene har mye å si for hvor sterkt de selekterer på beite.

Pelssauer og delvis andre korthalede saueraser beiter ofte mer trevegetasjon, som lauvtrær, enn andre saueraser.

Sauer er stedbundne og har et sterkt flokkinstinkt. Det er likevel forskjeller i måten de ulike rasene flokker seg. Spælsauen går i større flokker enn norsk kvit sau, som gjerne beiter i små familiegrupper. Spælsauen beiter også gjerne høyere i terrenget. For sauer med sommerbeite i utmarka er det vanlig at døtre gjerne beiter der moren har hatt sine beitesteder. Det blir da kalt hjemmeområde for disse sauene.

Sauer som beiter fritt har faste døgnrytmer når det gjelder ulike aktiviteter som beiting, vandring, hviling og drøvtygging. Størstedelen av døgnet bruker de til beiting og drøvtygging. De kan ofte beite 7-11 timer hver dag, og bruke rundt 8 timer per dag på drøvtygging mellom beiteperiodene. Vanligvis beiter de mest aktivt rundt soloppgang og om kvelden før solnedgang. Nord for polarsirkelen er aktivitet mer jevnt fordelt over døgnet når det er lyse netter. Høy temperatur og insekter om dagen fører til mer beiting om natta og mindre om dagen. Det varierer hvor i terrenget sauene er etter hvordan været er. Ved kraftig regn slutter de å beite og søker ly, men litt regn bryr de seg oftest ikke noe om. Sauene har faste hvilesteder på beite, og når de beveger seg raskt mellom ulike områder i beite går de oftest etter hverandre slik at man kan se sauestiger i fjell og skog etter dem.

I Norge er det vanlig å bruke gjeterhunder til å samle og flytte flokker med sau på beite. En godt dressert gjeterhund gjør at man kan flytta dyra uten å påføre dem unødvendig stress. Sauene oppfører seg ofte mer rolig om man bruker en dressert gjeterhund enn om man skal gjøre den samme jobben ved hjelp av folk.

Omgivelsestemperatur og ull

Ideell temperatur for sau er avhengig av ull-lengde. En sau med full ull kan ha det fint i -40 °C, men en nyklippet sau kan fryse ved 15 °C. Sauens ull vokser hele tiden, og det er vanlig at sauene klippes om våren og høsten.

Sanser, kommunikasjon og gjenkjenning

Sauen har god luktesans og et meget godt syn med en bred synsvinkel. De er gode til å oppfatte bevegelser og har et godt dybdesyn. Når sauen beiter holder den kontakt med resten av flokken gjennom synet. Dette er viktig for at de skal kunne flokke seg ved fare og flykte hvis det er nødvendig. Synet er også viktig i forhold til signaler og kommunikasjon mellom de enkelte dyra. De kommuniserer

med kroppsspråk, lyder og lukt. Når de går spredt, breker de for å holde kontakten. Kommunikasjon gjennom lukt er veldig viktig for sauens atferd i forbindelse med reproduksjon og annen sosial atferd med andre sauer. De har duftkjertler på føttene og rett over øynene.

Sauen har god evne til å kjenne igjen individer. Forskning har vist at sauer kan gjenkjenne følelser i ansiktsuttrykk, ikke bare hos andre sauer, men også hos mennesker. De foretrekker et smilende og avslappet ansikt fremfor ansikter som viser sinne eller stress. Forskning har vist at sauer kan huske minst 50 forskjellige saueansikter i to år.

Bilde 2: Sau og lam som har dannet et sterkt bånd. Foto: Rosann Johanssen

Bilde 3: Et nyfødt lam som skal reise seg for første gang. Foto: Rosann Johanssen

Reproduksjon

Vanligvis blir søya brunstig og pares eller insemineres senhøst/vinter, går drektig fem måneder, og lammer om våren. Ville søyer får oftest ett lam, mens produksjonsdyr ofte kan få to-tre lam, og noen enda flere. Naturlig atferd for søya når hun skal lamme er å forlate flokken og finne en

skjermet plass. Lammene er født fullt utviklet, de fleste reiser seg innen 15-20 min, og drikker melk innen 30-90 min. Etter hvert spiser de mer og mer grovfôr, og ved 3-5 måneders alder avannes de fra melk. Lam liker godt å hoppe og løpe rundt og leke sammen. Har man lam som ikke har noen mor til å ta seg av dem, må de føres opp med melk på annen måte (kopplam).

Unormal atferd

Når dyr ikke har mulighet for å utføre en atferd de er sterkt motivert for kan de bli apatiske/passive eller vise stereotypisk atferd. Stereotypisk atferd er atferd som gjentas ofte uten at det har noen funksjon. Slik atferd ser man ikke hos dyr i vill tilstand. Hos sauer ser man sjelden stereotypisk atferd, men av og til kan man se unormal atferd som ulleting, biting på innredning eller sugeproblemer. Ulleting vil si at sauer eter ull av hverandre, det kan ha sammenheng med for lite fiber i fôret eller mangeltilstander. Bedre plass og økt fiberinnhold i fôret reduserer problemet. Hyppig, hensiktsløs biting på for eksempel innredning, kjettinger og bøtter er sett hos sauer som står alene.

De kan også utvikle stereotype bevegelsesmønstre eller drive med unormal leppeslikking. Begrenset fôring øker forekomsten av slik atferd, og atferden kan reduseres om dyra får fôr med høyt fiberinnhold og dermed får brukt mer tid på eting og drøvtygging. Suging på innredning, ting, eller andre dyrs navler eller penis kan sees hos tidlig avvente dyr som ikke får tilfredsstilt sugebehovet sitt. Lam i Norge avannes sjeldent så tidlig at dette problemet oppstår. Problemet kan imidlertid oppstå hos kopplam om de får melk fra bøtte uten smokk.

Saueraser

Norsk kvit sau (NKS) (crossbreedtype) er den vanligste sauerasen i Norge og spælsau er nest vanligst. Vi har flere norske saueraser som i dag regnes som truede fordi det er så få av dem; blæset sau, dalasau, fuglestadbroget sau, grå trøndersau, rygjasau og steigarsau. Det finnes også noen få dyr av andre saueraser i Norge: reinrasa dalasau, oxford down, suffolk, texel, svartfjes, merino og østfrisisk melkesau og pelssau. Gammelnorsk sau er den rasen som ligner mest på de opprinnelige og aller første sauene som fantes i Norge for nærmere 5000 år siden.

Atferd hos ulike raser

Forskjellige saueraser kan ha litt ulik atferd. NKS, dalasau og steigar (tunge langhalede raser) gå mer spredt, og flokke

seg dårligere enn spælsau og gammalnorsk sau. At dyra går spredt i landskapet har vært en ønsket egenskap som man har avla på i deler av sauenæringa, og dermed har man fått en mindre dominerende flokkatferd. Spælsauen beiter derimot mer i større flokker, noe som kan være en fordel ved sanking av sau om høsten, og en fordel i rovdyrutsatte områder da det blir verre for rovdyra og velge bytte når byttedyra går i større flokk. Eldre, lette saueraser, slik som spælsau, viser gjerne bedre morsatferd, sterkere flokkinstinkt, er mer årvåkne og løper raskere enn tunge raser som NKS. Dalasauen, som er den mest utbredte langhalede sauen etter NKS er kjent for å være rolige og tamme.

Bilde 4: Et lam i en innendørs bingje med strekkmjell som golv.
Foto: Rosann Johanssen

Saukjøttproduksjon i Norge

I Norge holdes sauer hovedsakelig for kjøttproduksjon, men ulla brukes også. På verdensbasis produseres det mer melk fra sau enn geit, men sauemelk er uvanlig i Norge. De fleste lam i Norge slaktes om høsten når de er 4-6 måneder gamle. Ved 5 måneders alder har lamma en gjennomsnittlig levendevekt på ca. 44 kg, og en slaktevekt på ca. 19 kg. Ser man på kun den tunge rasen NKS har disse en litt høyere vekt enn snittet, mens lettere raser som den gammalnorske spælsauen kan ha en levendevekt på ca. 36 kg ved 5 måneders alder.

Fôring

Sauen er en drøvtygger med fire mager. Løpemagen er som magesekken vår, mens vomma, nettmagen og bladmagen er tre formager. Fôret kommer først i vomma, og blir gulpet opp og tygd to ganger for at sauen skal få utnyttet næringsstoffene i fôret best mulig. Det er viktig at sauen har god tilgang på grovfôr som høy, surfôr eller beite. I perioder med stort næringsbehov som før parring, i slutten

av drektigheten og etter lamming før beiteslipp er det vanlig å gi kraftfôr i tillegg.

Bruk av utmarksbeite

Omtrent 2 millioner sauer og lam går på utmarksbeite hver sommer i Norge. Disse står for 3/4 av høstingen som gjøres i norsk utmark. Sauen er kanskje det husdyret som passer best til å beite i utmarka. Omtrent halvparten av beiteressursene i utmarka utnyttes i dag, antall beitedyr er for lavt de fleste steder i landet, noe som gjør at den norske utmarka gror igjen. Dette fører igjen til at beitekvaliteten langsomt blir redusert på store areal.

Bilde 5: Sauer på utmarksbeite. Foto: Ola Kvendset

Tall fra sauekontrollen 2017 hvor 46 % av norske søyer er registrert, viste et samlet lammetap på 19,7 % i 2017. Av dette var ca. 12 % av lammetapet på beite, og de største tapene er på utmarksbeite.

Tap av sau og lam på utmarksbeite i Norge er både et dyrevelferdsmessig problem og et økonomisk tap for bonden. I områder med store rovdyr kan sau bli drept eller skadd når de slippes i utmarka. Sauen er et typisk byttedyr, og mange dør på beite hvert år på grunn av gaupe, jerv, bjørn, ulv og kongeørn. I noen områder kan det være mye tap av sau på beite på grunn av sykdommen alveld, særlig i kystområdene på Vestlandet og i Trøndelag. Tap på grunn av flåttbårne sykdommer som sjodogg er også vanlig. Ellers er det ulike infeksjonssykdommer, parasittangrep eller ulykker og skader som kan forårsake død eller dårlig helse og velferd.

I forskrift om velferd for småfe står det at «Dyr som ikke holdes i bygninger skal, når det er nødvendig og mulig, beskyttes mot rovdyrangrep, helsefare, underernæring, trafikkskader, med mer.» Det finnes mange ulike tiltak for å forebygge rovviltskader på sau i Norge, men det er både

fordeler og ulemper med de ulike tiltakene. De viktigste tiltakene er: Senere beiteslipp til utmark, tidlig nedsanking, flytting av sau, rovdyravvisende gjerder, økt bruk av hjemmebeite, bruk av vokterhund, alternative beitearealer og økt tilsyn. Dette kan man lese mer om i «Veileder: Tiltak for å forebygge rovviltskader på sau i Norge». Forebygging av sykdom og skader krever oppfølging med ulike tiltak, slik som god forsyning med råmelk til nyfødte lam, vaksiner, parasittbehandling eller beiterotasjon, god fôring og jevnlig tilsyn på beite.

Økologisk sauehold

Andelen økologiske sauer i Norge var på 4,4 % i 2017. Økologiske sauer skal føres med økologisk fôr, og hver gård skal være mest mulig selvforsynt med økologisk fôr. I økologisk produksjon skal lam føres med naturlig melk, helst morsmelk i en minimumsperiode på 45 dager. I fjøset skal sauene ha et areal på minst 1,5 m² per sau. Dette er større enn arealkravet i konvensjonelt sauehold, og gir større mulighet for bevegelse og naturlig atferd.

Siden sauene har synkronisert atferd anbefales det at sauene har minst en eteplass per sau for å sikre naturlig atferd hvor alle kan ete samtidig. Dette er viktigst dersom sauene ikke har fri tilgang på fôr. Det er vanlig at sauer holdes på drenerende golvtypen som strekkmetall, men økologiske sauer skal ha tett underlag på minimum 0,75 m² per sau for å unngå trekk og øke liggekomforten. En del sauer holdes også på talle, noe som er en blanding av gjødsel og strø som bygges opp under dyra. Strøet i tallen er oftest halm eller flis.

Beite og uteområde

Norge har krav om at alle småfe skal holdes på egnet beite minst 16 uker i året. Hvis mulig, skal de også gis tilgang til uteområder resten av året, men bare ca. 33 % av norsk sau har tilgang til uteområde utenom beitesesong. Noen sauer, gjerne gammelnorsk sau/villsau, holdes ute hele året, men de skal da ha tilgang til ly og tilleggsfôring ved behov.

Hvis sauene ikke kan holdes på egnet beite om sommeren skal de ha tilgang til en permanent luftegård hele året. Med permanent luftegård til sau som ikke er på beite i økologisk produksjon er krav om at luftegården skal ha et areal som gir minst 2,5 m² per dyr. Dette er også en anbefaling for luftegårder som bare brukes om vinteren.

Bilde 7 og 8: Sauer som har valgt å legge seg på liggepaller både med lang og kort ull.
Foto: Rosann Johanssen

Sau

NR. 5 | 2018

NORSØK FAGINFO

www.norsok.no